

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК (341.49+341.6):341.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.14>

Е. Е. Кузьмін, адвокат, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОДИФІКАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПОКАРАННЯ У ПРАВІ ТА ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ТРИБУНАЛІВ: ВІД НЮРНБЕРГУ ДО ГААГИ

Статтю присвячено цілісному осмисленню видозмінювання загального сприйняття феномену покарання з позицій ключових правових документів, а також кейсів основних міжнародних кримінальних трибуналів і судів з моменту їх походження і дотепер.

Сформовано п'ять відособлених формацій концепту покарання з огляду на активності релевантних органів міжнародного кримінального правосуддя: Нюрнберзьку, Токійську, Балканську, Руандійську та Римську.

З'ясовано, що заснована на досвіді Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, Нюрнберзька модель покарання полягає в його буквальному ототожненні із «актом справедливості», що підпорядковується їй через вимогу належності, а також слугує мотивованим стримуючим ефектом «інструментом забезпечення» дотримання норм міжнародного права.

Визначено, що Токійська модель покарання являє собою випрацьований Міжнародним військовим трибуналом для Далекого Сходу невід'ємний елемент суворого правосуддя, що полягає у тому, аби судити і карати, справедливо, невідкладно, абсолютно всіх воєнних злочинців, справедливим і належним чином.

Встановлено, що сформована практикою Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, Балканська модель покарання багато в чому зводиться до його перцепції в якості «праведної альтернативи вендетти», що не тільки сприяє поверненню до верховенства права, примирення і відновлення справжнього миру, а й розкривається через цілі та функції ретрибуції та стримання (доволі ситуативно, – загальну превенцію (або стримання), осуд, «отримання за заслугою», колективне примирення, «захист суспільства», а також перевиховання).

Зауважено, що Руандійська модель покарання, як продукт діяльності Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, представлена його уподібненням засобу стримування, справедливості, примирення та миру, що заразом також переслідує цілі відплати, стримування, виправлення та захисту суспільства.

Виявлено, що вироблена Міжнародним кримінальним судом Римська модель покарання концентрується довкола двох складових частин, – повного вираження засудження міжнародного співтовариства та пропорційності, яка відображатиме повну провину.

Наголошено на доцільності та необхідності подальшого дослідження відповідної тематики задля встановлення та уточнення закономірностей і тенденцій розвитку уявлень про практичне розуміння концепту покарання у міжнародному кримінальному праві.

Ключові слова: покарання, міжнародні кримінальні трибунали і суди, Нюрнберзький трибунал, Токійський трибунал, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, міжнародне кримінальне правосуддя, міжнародне кримінальне право.

E. E. Kuzmin. Modification of the Concept of Punishment in the Law and Practice of International Criminal Tribunals: from Nuremberg to the Hague

The article is devoted to a holistic comprehension of the variations in the overall perception of the phenomenon of punishment from the standpoint of key legal documents and cases of major international criminal tribunals and courts from the time of their origin to the present.

Five distinct formations of the concept of punishment have been formed, taking into account the activities of the relevant bodies of international criminal justice: Nuremberg, Tokyo, Balkan, Rwanda and Rome.

It is found that based on the experience of the International Military Tribunal in Nuremberg, the Nuremberg model of punishment is literally identified as an “act of justice” which is subject to it through the requirement of propriety, and also serves as a deterrent-motivated “instrument for ensuring” compliance with international law.

© Е. Е. Кузьмін, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

It is determined that the Tokyo model of punishment is an integral element of stern justice developed by the International Military Tribunal for the Far East, which consists in trying and punishing, fairly, promptly, absolutely all war criminals, justly and properly.

It is established that the Balkan model of punishment, shaped by the practice of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, is largely shaped by its perception as a "righteous alternative to vendetta", which not only contributes to the return to the rule of law, reconciliation and the restoration of true peace, but also reveals itself through the goals and functions of retribution and deterrence (rather situationally, general prevention (or deterrence), condemnation, "just deserts", collective reconciliation, "protection of society", and rehabilitation).

It is noted that the Rwandan model of punishment, as a product of the International Criminal Tribunal for Rwanda, is represented by its likening to a means of deterrence, justice, reconciliation and peace, which at the same time also pursues the goals of retribution, deterrence, rehabilitation and protection of society.

It is revealed that the Rome Model of punishment developed by the International Criminal Court is concentrated around two constituent parts, – the full expression of the international community's condemnation and proportionality, which reflects the total culpability.

It is emphasized that further research on the relevant issues is expedient and necessary in order to establish and clarify the patterns and trends in the development of ideas about the practical understanding of the concept of punishment in international criminal law.

Key words: *punishment, international criminal tribunals and courts, Nuremberg Tribunal, Tokyo Tribunal, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, International Criminal Tribunal for Rwanda, International Criminal Court, Rome Statute, international criminal justice, international criminal law.*

Постановка проблеми. Розроблення валідної концепції покарання у міжнародному кримінальному праві сьогодні не вбачається можливим без обов'язкового врахування еволютивного підходу до формування поглядів на його концепт з перспективи нормативно-правового регулювання та судової практики міжнародних кримінальних трибуналів. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває перевірка науково-дослідної гіпотези про варіативність модифікації концепту покарання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У своєму загальному ракурсі тематика права та практики міжнародних кримінальних трибуналів резонує з академічними інтересами та відтворюється у науковому доробку цілої низки провідних фахівців, серед яких особливої уваги заслуговують напрацювання П. Ахавана, А. Брекмана, Л. Гросса, М. деГузман, Й. Дінштейна, В. Діттріх, Д. Зола, Й. Макрайови, З. Кауфмана, Г. Кельзена, Г. Кінга молодшого, А. Кліпа, Р. Нероуна, Б. Нойбергера, Р. Овері, В. Оостервельд, К. Райта, К. Селларс, Д. Сімпсона, Ю. Тана, К. Томушата, Д. Фінча, Й. Хігураші, Е. Хули та ін. У той же час проблематика покарання в цьому контексті все ще залишається такою, що потребує більш чіткого та зосередженого акцентування.

Мета статті – теоретико-прикладне осмислення еволютивної динаміки розвитку уявлень про «покарання» і його сприйняття крізь призму права та практики міжнародних кримінальних трибуналів.

Виклад основного матеріалу. Немислимо сьогодні не погодитись із Й. Дінштейном в тому, що попри всі існуючі крізь роки дорікання [1, с. 153, 171; 2, с. 146, 162; 3, с. 830 тощо], внесок Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі у розвиток міжнародного кримінального права в дійсності просто неможливо переоцінити [4, с. 1]. Відтак аніскільки не ідеалізуючи наявні огріхи, здобутки Нюрнбергу для процесу становлення [5, с. 1] та здатності досягнення прогресу у зміцненні міжнародного права в майбутньому [6, с. 20] й дійсно напевно складно перебільшити. Уособлення першості – перший у своєму роді й перший у серії судових процесів [7, с. 357], перший в історії міжнародний кримінальний процес [8, с. 38], вперше в історії мав на меті притягнути топ-чиновників на лаву підсудних, щоб вони відповіли за свої злочини [9, с. 335], перший в історії людства міжнародний судовий процес над головними воєнними злочинцями [9, с. 335], вперше в сучасній історії лідери переможеної країни були звинувачені у вчиненні тяжких злочинів, що ставлять під загрозу основи мирного співіснування між окремими людьми і народами: злочинів проти миру, воєнних злочинів і злочинів проти людяності [3, с. 830], вперше злочини, які зазвичай належали до компетенції національних військових судів розглядалися міжнародним трибуналом [7, с. 356]. Важлива віха у розвитку міжнародного права – революційний крок [3, с. 830], дороговказ в оголошенні агресивної війни поза законом, що робить злочини проти міжнародного миру караними не тільки в національних, а й в міжнародних судах [6, с. 37], історичний прецедент [8, с. 38], який встановленими принципами і досягнутими результатами ставить міжнародне право на бік миру, а не агресивної війни [8, с. 38], квінтесенція величезних зусиль, що проявляється у втіленні спроможності захисту права та, зумовленого переважною вимогою суспільної свідомості в усьому цивілізованому світі, імперативу відплати за шокуючі злочини і звірства, вчинені під час Другої світової війни [6, с. 20], начало системи міжнародного кримінального правосуддя [3, с. 844], що заклало основу для створення постійно діючого Міжнародного кримінального суду [4, с. 1], і насамкінець, базис [8, с. 38], який формує визнання агресивної війни і масових звірств в якості злочинів в офіційному міжнародному праві, яке санкціонується судовим процесом і покаранням багатьох винних [8, с. 72].

Примітно, що саме в той час відбувається і фундування первинних легальних обрисів «міжнародного покарання». Тож починаючи із численних заяв про інтенцію того, що воєнні злочинці мають бути піддані

правосуддю, які знаходять своє безпосереднє юридично закріплене відображення у підписаній в Лондоні 8 серпня 1945 року Угоді між Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Урядом Сполучених Штатів Америки, Тимчасовим урядом Французької Республіки та Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік про судове переслідування і покарання головних воєнних злочинців країн європейської осі [10, с. 280], власне «покарання» фігурує в якості його інтегральної складової. Піднесене на один щабель із «справедливим і невідкладним судом», а також ідеєю «судити і карати» головних воєнних злочинців, саме «покаранню» відводиться провідна роль і у Хартії Міжнародного військового трибуналу [11, с. 284, 286]. Задумане як «акт справедливості» [12, с. 28], відповідно до згаданого конститутивного для Трибуналу документу, «покарання» само собою детермінується вимогами справедливості та належності [11, с. 296, 300], які, у свою чергу, проходять червоною ниткою не тільки через положення Правил процедури [13, с. 23], а й відчутно пронизують наскрізь як текст Обвинувального акту [13, с. 27], так і закарбований на численних сторінках сорока двох томної, відомої як «Блакитна серія», колекції-збірника офіційних протоколів, судовий процес [14], а також власне і сам зміст Вироку Трибуналу [13, с. 171]. Вельми показово, що уїдливі зауваження стосовно імперфектності такої справедливості [15, с. 1085] змусили Трибунал адресувати цю проблему у тексті Вироку, зазначивши про те, що «... стверджувати, що несправедливо карати тих, хто всупереч договорам і запевненням напав на сусідні держави без попередження, очевидно, є неправдою, оскільки за таких обставин нападник повинен знати, що він чинить неправильно, і, крім того, що несправедливо покарати його, було б несправедливо, якби його злочин залишився непокараним [16, с. 52]. Заразом виняткове значення «покарання» надалі увіковічується у представленому Генеральним секретарем Меморандумі, в якому наголошувалось на тому, що «... відтепер розпалювачі нових війн повинні знати, що за їхні злочини існують і закон, і покарання [17, с. 11]. А згодом і взагалі оформлюється в якості стрижневого елементу Першого принципу (Принцип I) Принципів міжнародного права, визнаних в Статуті Нюрнберзького трибуналу та Вироку Трибуналу, – будь-яка особа, яка вчиняє діяння, що є злочином за міжнародним правом, несе за нього відповідальність і підлягає покаранню [18, с. 2], що у Доповіді Комісії міжнародного права Генеральній Асамблеї ООН супроводжується коментарем про те, що «... злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними суб'єктами, і тільки шляхом покарання осіб, які вчиняють такі злочини, можна забезпечити дотримання норм міжнародного права ...» [19, с. 374]. Відтак беззастережне засудження огидних злочинів та осіб, відповідальних за них [20, с. 1] зрештою поволі кристалізується у доктринальну перцепцію «покарання», як такого, що має бути мотивоване «... насамперед його стримуючим ефектом, імпульсом, який воно дає для покращення стандартів міжнародної поведінки, і, якщо теорія покарання є достатньо широкою, імпліцитним засудженням безжалісності та незаконної сили як інструментів досягнення національних цілей ...» [7, с. 362].

Наступною справді історичною спробою реально «... домогтися того, щоб покарання неодмінно слідувало за злочином ...» [21, с. 20] безперечно вбачається Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу в Токіо, що подібно до Трибуналу в Нюрнберзі, також був створений союзними державами у відповідь на масові звірства, які були вчинені під час Другої світової війни, в результаті чого був закладений «... неоціненний фундамент для побудови сучасного міжнародного кримінального права ...» [22, с. 1]. Незважаючи на характерні риси, притаманні кожному з цих Трибуналів, зокрема очевидні відмінності в їхніх структурах, штатах та діяльності, передомінуючою установкою постає формування стійкого враження про коректність їх назви «трибуналами-близнюками» [23, с. 764, 761]. Більш того, наявність споріднених спільностей цих обидвох історичних процесів [22, с. 1] і взагалі приводить до того, що Токійський судовий процес над воєнними злочинцями [24, с. 52] чимраз далі починає іменуватись «Іншим Нюрнбергом» [24, с. 27] або ж «Токіобергом» [25, с. 17].

Не беручись судити про абсолютну істинність наведених глобальних тверджень в моменті, достатньо справедливою в цьому контексті видається принаймні ситуація із т. зв. «Токійською формацією покарання». Спеціальна прокламація Верховного головнокомандувача союзних сил Д. Макартура багато в чому ніби «віддзеркалює» Лондонську угоду у розрізі «декларування» намірів про притягнення до відповідальності воєнних злочинців, доповнюючи їх тим, що правосуддя має бути суворим, а також таким, що буде застосоване до всіх без винятку воєнних злочинців [26, с. 20]. Хартія Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу, аналогічно Нюрнберзькій Хартії, містить приписи щодо мети заснування і діяльності Трибуналу, – справедливий і невідкладний суд та покарання головних воєнних злочинців на Далекому Сході, а також спеціальну заувагу стосовно того, що далекосхідних воєнних злочинців слід судити і карати справедливим й належним покаранням [27, с. 21–22, 31, 25]. Така філософія вкотре, так чи інакше, прослідковується, як в Правилах процедури Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу (25 квітня 1946 року) [28, с. 13], так і в Обвинувальному акті [28, с. 13] та Вироку Трибуналу [29]. І саме в останньому «... цей Трибунал повністю погоджується із наведеними вище висновками Нюрнберзького трибуналу та аргументацією, на підставі якої вони були зроблені ...» [30, с. 128], чим фактично перепідтверджуються майже цілком тотожна загальна візія і місія тогочасного «покарання».

Подальший розвиток бачення «покарання» безсумнівно пов'язується із утворенням і функціонуванням Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення

міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991 року. Його поява в засновницькій Резолюції Ради Безпеки ООН обумовлюється рішучістю покласти край широкомасштабним і кричущим порушенням міжнародного гуманітарного права, що відбувались на території колишньої Югославії, і особливо в Республіці Боснія і Герцеговина, включаючи масові вбивства, масовані, організовані і систематичні затримання і зґвалтування жінок, а також продовження практики «етнічних чисток», в тому числі з метою набуття і утримання територій та вжити ефективні заходи для притягнення до відповідальності осіб, винних у їх вчиненні й сприяти відновленню та підтримці миру, забезпечити припинення таких порушень та їх ефективне усунення [31, с. 1]. Разом з тим, всупереч такій вибуховій риторичі, текст відповідного міжнародного документу не містить жодної згадки про покарання. Втім, доволі помірні застереження передбачаються і в положеннях Оновленого Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії [32]. Так, в основоположному документі містяться скоріше лише поодинокі референси до «покарання», і, як не парадоксально, виключно в частині опису актів, за які має наставати покарання, як складову злочину геноциду, а також за змістом положень, присвячених індивідуальній кримінальній відповідальності, зокрема випадків неможливості пом'якшення покарання шляхом апелювання до службового становища, незвільнення від кримінальної відповідальності начальника за непокарання підлеглих, які вчиняли злочини, а також можливості врахування факту виконання наказу для цілей пом'якшення покарання, якщо Трибунал визнає, що цього вимагає правосуддя [32, с. 6]. Опосередковано релевантні «покаранню» тези, хоча і в іншій термінологічній формі, матеріалізуються в розрізі питань проголошення судового рішення, винесення вироку та призначення покарання, серед яких особливе значення відводиться необхідності врахування таких факторів, як тяжкість злочину та індивідуальні обставини засудженого [32, с. 12]. Схожа ситуація спостерігається і в Правилах процедури та доказування, які, у свою чергу, також фактично зводяться не більш як до деяких ремарок щодо призначення покарання, – факторів, що мають братись до уваги: обтяжуючі обставини; пом'якшуючі обставини, включаючи істотне співробітництво з Прокурором засудженої особи до або після винесення вироку; загальну практику щодо покарань у вигляді позбавлення волі в судах колишньої Югославії; а також ступінь відбуття будь-якого покарання, призначеного судом будь-якої держави засудженій особі за те ж саме діяння [33, с. 105]. Дещо більша деталізація знаходиться у судовій практиці Трибуналу, зокрема у першому вирокі за злочин проти людяності, винесеному міжнародним судом з часів процесів у Нюрнберзі та Токіо [34]. Отож у рішенні у справі Д. Ердемовича «Ферма Піліца», судді Судової палати Трибуналу констатуючи відсутність чітких вказівок щодо визначення покарання за злочин проти людяності та обережність у використанні рекурсії до функцій покарань, визначених у національних кримінальних системах, приходять до висновків, що безкарність винних лише підживлюватиме прагнення до помсти в колишній Югославії, ставлячи під загрозу повернення до «верховенства права», «примирення» і відновлення «справжнього миру», а цілі та функції покарання у найбільш широкому сенсі можуть бути виплекані із завдань Міжнародного Трибуналу, як їх бачить Рада Безпеки, тобто загальна превенція (або стримання), осуд, ретрибуція (або «отримання за заслугою»), а також колективне примирення [35, с. 26, 27, 24, 25]. Подібна ідея чимдалі частіше, хоча і в своєму варіативному вигляді, як «ретрибуція та стримання» (часом також «захист суспільства» і перевиховання) поділяється суддями в інших кейсах, зокрема Д. Тадича («Прієдор») [36, с. 6], Т. Блашкича («Долина Лашва») [37, с. 249] та інших, чим значно розширює уяву про «образ покарання» на відповідному етапі розвитку міжнародного кримінального права.

Безпрецедентний експеримент в інституційному будівництві ООН [38, с. 501], що полягав у створенні міжнародного кримінального трибуналу для розслідування звірств, вчинених у Європі, став підґрунтям для застосування цього досвіду щодо конфлікту в Африці [39, с. 509–510]. У зв'язку з цим, започаткування Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди було розцінене пізніше як цілком логічний наслідок створення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії [39, с. 509–510] та досить закономірна реакція на геноцид тутсі в «Країні тисячі пагорбів» [40]. Через таку спорідненість, як і Токіо для Нюрнбергу, Руанда для колишньої Югославії представляється «сестрою-близнюкою» [39, с. 509–510]: майже ідентична Резолюція про заснування [41], подібний Статут [42], ледь не тотожні Правила процедури та доказування МКТР [43]. Схожа і судова практика, яка у багатьох відношеннях зводиться до «... тематики стримування, справедливості, примирення та миру ...» [44, с. 206], а також «... цілей відплати, стримування, виправлення та захисту суспільства ...» [45, с. 358], що лише укорінює попередньо сформоване «балканське враження» про концепт покарання. Водночас слід зазначити, що основна увага суддів була прикута до питання визначення належного вироку, – його індивідуалізації відповідно до особистих обставин обвинуваченого, тяжкості вчинених злочинів, а також обтяжуючих та пом'якшувальних обставин [44, с. 206–209; 45, с. 358–361; 46, с. 322].

Кульмінацією ж процесу кодифікації та прогресивного розвитку норм міжнародного кримінального права, що «... визначають злочини міжнародного характеру та передбачають покарання за них ...» [47, с. xiii] натеper повсюдно нарікається Римський статут Міжнародного кримінального суду [48]. Визначний документ [49, с. 11–12], як власне і перший у світі постійний міжнародний кримінальний трибунал [50, с. x], які, здавалось би, принаймні, на перший погляд, мають бути апофеозом усіх відомих передових досягнень, натомість виглядають щонайменше «надзвичайно стримано» у юридичній риторичі відносно «покарання». Римський статут [48] за своїм змістом в цій частині «дуже нагадує» Статуту Трибуналів ООН

[32; 42]. Аналогічно, за певних незначних, на нашу думку, ремарок [51, с. 63] сприймається і ситуація з Правилами процедури та доказування [33; 43]. Разом з тим необхідно зауважити, що сформоване попередніми Трибуналами загальне уявлення про «покарання» все ж таки уточнюється судовою практикою Міжнародного кримінального суду, розширюючи його розуміння обов'язковим врахуванням таких інших внутрішніх компонентів, як «повне вираження засудження міжнародного співтовариства», «необхідності визнання шкоди, заподіяної жертвам» (за умови, якщо вони не будуть засобом помсти, як такої), а також «пропорційністю, яка відображатиме повну провину» [52, с. 128, 129].

Висновки. Таким чином, комплексний ретро-модерновий аналіз приписів основних міжнародних документів та змісту показових вироків епохальних міжнародних кримінальних трибуналів і судів зумовлює можливість свідчити про існування низки різноманітних формацій концепту покарання: починаючи від Нюрнберзької, закінчуючи Гаазькою, в яких його сприйняття вбачається суттєво відмінним, – від домінуючої ідеї до того, що поступово, і схоже цілеспрямовано, відсувається на задній план. І саме подальший пошук переконливих аргументів на користь верифікації або спростування двох цих умовиводів вважається доцільним задля побудови достеменно вивіреної концепції покарання у міжнародному кримінальному праві.

Список використаних джерел:

1. Kelsen H. Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law? *The International Law Quarterly*. 1947. Vol. 1. No. 2. Pp. 153–171.
2. Nerone F. R. The Legality of Nuremberg. *Duquesne University Law Review*. 1965. Vol. 4. No. 1. Pp. 146–162.
3. Tomuschat C. The Legacy of Nuremberg. *Journal of International Criminal Justice*. 2006. Vol. 4. Iss. 4. Pp. 830–844.
4. Dinstein Y. The International Military Tribunal at Nuremberg. *Israel Yearbook on Human Rights*. 2007. Vol. 37. Pp. 1–18.
5. Overy R. The Nuremberg Trials: International Law in the Making. *From Nuremberg to The Hague: The Future of International Criminal Justice* / ed. by P. Sands. New York : Cambridge University Press, 2003. Pp. 1–29.
6. Finch G. A. The Nuremberg Trial and International Law. *The American Journal of International Law*. 1947. Vol. 41. No. 1. Pp. 20–37.
7. Gross L. The Punishment of War Criminals: The Nuremberg Trial (First Part). *Netherlands International Law Review*. 1955. Vol. 2. Iss. 4. Pp. 356–374.
8. Wright Q. The Law of the Nuremberg Trial. *The American Journal of International Law*. 1947. Vol. 41. Iss. 1. Pp. 38–72.
9. King Jr. H. T. The Legacy of Nuremberg. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 2002. Vol. 34. Iss. 3. Pp. 335–356.
10. Agreement by the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Government of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis. Signed at London, on 8 August 1945. *United Nations – Treaty Series*. 1951. No. 251. Pp. 280–284. URL: <https://surl.lu/bbrhnb> (date of access: 31.07.2025).
11. Charter of the International Military Tribunal. *United Nations – Treaty Series*. 1951. No. 251. Pp. 284–300. URL: <https://surl.li/janhad> (date of access: 31.07.2025).
12. Zolo D. Victors' Justice: From Nuremberg to Baghdad / trans. by M. W. Weir. London ; New York : Verso, 2009. 189 pp.
13. Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946. Nuremberg, 1947. Vol. I : Official Text in the English Language. Official Documents. 367 pp.
14. Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946. The Official Record of the Trial of the Major Civilian and Military Leaders of Nazi Germany Who were Accused of War Crimes. URL: <https://biotech.law.lsu.edu/Books/blue/> (date of access: 31.07.2025).
15. Sellars K. Imperfect Justice at Nuremberg and Tokyo. *European Journal of International Law*. 2010. Vol. 21, Iss. 4. Pp. 1085–1102.
16. International Military Tribunal (Nuremberg) : Judgment of 1 October 1946. 179 pp. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/> (date of access: 31.07.2025).
17. The Charter and Judgment of the Nurnberg Tribunal: History and Analysis (Memorandum Submitted by the Secretary-General) / United Nations-General Assembly ; International Law Commission. Lake Success ; New York. 1949. 99 pp. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_5.pdf (date of access: 31.07.2025).
18. Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal – 1950. United Nations, 2005. 3 pp. URL: <https://surl.cc/mctxqx> (date of access: 31.07.2025).
19. Formulation of the Nürnberg Principles. Text of the Nürnberg Principles Adopted by the International Law Commission: Document: A/CN.4/L.2. Extract from the Yearbook of the International Law Commission. 1950, Vol. II. Pp. 374–378. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l2.pdf (date of access: 31.07.2025).

20. Hula E. Punishment for War Crimes. *Social Research*. 1946. Vol. 13. No. 1. Pp. 1–23.
21. Gross L. The Punishment of War Criminals: The Nuremberg Trial (Second Part). *Netherlands International Law Review*. 1956. Vol. 3. Iss. 1. Pp. 10–24.
22. Dittrich V. E., Makraiová J. Towards a Fuller Appreciation of the Tokyo Tribunal. *The Tokyo Tribunal: Perspectives on Law, History and Memory* / ed. by V. E. Dittrich, K. von Lingen, P. Osten, J. Makraiová. Brussel : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2020. Pp. 1–15.
23. Kaufman Z. D. The Nuremberg Tribunal v. the Tokyo Tribunal: Designs, Staffs, and Operations. *The John Marshall Law Review*. 2010. Vol. 43. No. 3. Pp. 753–768.
24. Brackman A. C. The Other Nuremberg: The Untold Story of the Tokyo War Crimes Trials. New York : William Morrow and Company, Inc., 1987. 432 pp.
25. Simpson G. Opening Reflections: Tokyooberg. *The Tokyo Tribunal: Perspectives on Law, History and Memory* / ed. by V. E. Dittrich, K. von Lingen, P. Osten, J. Makraiová. Brussel : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2020. Pp. 17–28.
26. Special Proclamation. Establishment of an International Military Tribunal for the Far East. *Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776–1949)* / comp. by C. I. Bevans. Vol. 4: Multilateral (1946–1949). Department of State Publication, 1970. Pp. 20–21. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf (date of access: 31.07.2025).
27. Charter of the International Military Tribunal for the Far East (26 April 1946). *Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776–1949)* / comp. by C. I. Bevans. Vol. 4: Multilateral (1946–1949). Department of State Publication, 1970. Pp. 27–32. URL: <https://surl.li/cxurav> (date of access: 31.07.2025).
28. Documents on the Tokyo International Military Tribunal: Charter, Indictment and Judgments / ed. by N. Boister, R. Cryer. New York : Oxford University Press, 2008. 1470 pp.
29. International Military Tribunal for the Far East : Judgment of 4 November 1948. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/8bef6f/pdf> (date of access: 31.07.2025).
30. Higurashi Y. Law and Politics in the Tokyo Trial. *Modern Japan's Place in World History: From Meiji to Reiwa* / ed. by M. Yamauchi, Y. Hosoya ; trans. by K. Krulak. Singapore : Springer, 2023. Pp. 123–133.
31. Security Council Resolution 827 (1993) [On Establishment of the International Tribunal for Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991]. 3 pp. URL: <https://surl.lt/muuxpp> (date of access: 31.07.2025).
32. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. United Nations, 2009. pp. 5–14. URL: <https://surl.li/frzkae> (date of access: 31.07.2025).
33. Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. United Nations, 2015. 118 pp. URL: <https://surl.lt/aacujy> (date of access: 31.07.2025).
34. The International Criminal Tribunal Hands Down Its First Sentence: 10 Years of Imprisonment for Dražen Erdemović : Summary of Trial Chamber Judgment. Press Release, CC/PIO/133-E. The Hague, 29 November 1996. URL: <https://surl.li/gezdwu> (date of access: 31.07.2025).
35. The Prosecutor v. Dražen Erdemović : Sentencing Judgement of 29 November 1996. The Trial Chamber. Case No. IT-96-22-T. 58 pp. URL: <https://surl.lu/asgkhf> (date of access: 31.07.2025).
36. The Prosecutor v. Duško Tadić : Sentencing Judgement of 11 November 1999. The Trial Chamber. Case No. IT-94-1-Tbis-R117. 18 pp. URL: <https://surl.lt/bqdjdo> (date of access: 31.07.2025).
37. The Prosecutor v. Tihomir Blaškić : Judgement of 3 March 2000. The Trial Chamber. Case No. IT-95-14-T. 270 pp. URL: <https://surl.lt/mcpdlt> (date of access: 31.07.2025).
38. Akhavan P. The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Politics and Pragmatics of Punishment. *The American Journal of International Law*. 1996. Vol. 90, Iss. 3. Pp. 501–510.
39. Klip A. The Legacy of the International Criminal Tribunal for Rwanda. *The International Criminal Court and Africa: One Decade On* / ed. by E. A. Ankumah. Cambridge ; Antwerp ; Portland : Intersentia, 2016. Pp. 509–524.
40. Neuberger B. Rwanda 1994: Genocide in the “Land of a Thousand Hills”. Sheffield ; Bristol : Equinox, 2017. 217 pp.
41. Founding Resolution 955 and First Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda. 15 pp. URL: <https://surl.li/imtsci> (date of access: 31.07.2025).
42. Statute of the International Tribunal for Rwanda. United Nations, 2010. Pp. 59–82. URL: <https://surl.lu/vpakdq> (date of access: 31.07.2025).
43. ICTR Rules of Procedure and Evidence : adopted on 29 June 1995; as amended on: 13 May 2015. 137 pp. URL: <https://surl.li/wtbvis> (date of access: 31.07.2025).
44. The Prosecutor v. Juvénal Kajelijeli : Judgment and Sentence of 1 December 2003. Trial Chamber II. Case No. ICTR-98-44A-T. 218 pp. URL: <https://surl.lu/xpqelz> (date of access: 31.07.2025).
45. The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze : Judgment and Sentence of 3 December 2003. Trial Chamber I. Case No. ICTR-99-52-T. 361 pp. URL: <https://surl.li/uhwyib> (date of access: 31.07.2025).
46. The Prosecutor v. Augustin Ndirabatswe : Judgment and Sentence of 20 December 2012. Trial Chamber II. Case No. ICTR-99-54-T. 362 pp. URL: <https://surl.lu/azvkyn> (date of access: 31.07.2025).

47. Rome Statute of the International Criminal Court: Article-by-Article Commentary / ed. by K. Ambos. 4th ed. München ; Oxford ; Baden-Baden ; New York : Beck ; Hart ; Nomos, 2022. 3064 pp.
48. Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court : The Hague, 2011. 58 pp. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (date of access: 31.07.2025).
49. Tan Y. The Rome Statute as Evidence of Customary International Law. Leiden ; Boston : Brill Nijhoff, 2021. 419 pp.
50. The Elgar Companion to the International Criminal Court / ed. by M. M. deGuzman, V. Oosterveld. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing Limited, 2020. 421 pp.
51. Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Court. URL: <https://surl.li/yruoqu> (date of access: 31.07.2025).
52. The Prosecutor v. Dominic Ongwen : Sentence of 6 May 2021. Trial Chamber IX. Situation in Uganda. Case No. ICC-02/04-01/15. 139 pp. URL: <https://surl.li/thkhpp> (date of access: 31.07.2025).

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 04.08.2025

Опубліковано: 01.10.2025